

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

De stijl van betogen

Haaften, T. van

Citation

Haaften, T. van. (2021). De stijl van betogen. In . Leiden: Universiteit Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3278958>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3278958>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

PROF.DR. TON VAN HAAFTEN

Ton van Haaften (1953) is sinds 17 maart 2020 emeritus hoogleraar aan de Universiteit Leiden. Tot dan was hij aan deze instelling eerst hoogleraar op het terrein van Taal en Recht (1998 - 2002) en daarna tot aan zijn emeritaat hoogleraar Taalbeheersing van het Nederlands. Voor zijn aanstelling in Leiden werkte hij achtereenvolgens aan de letterenfaculteiten van de Universiteit van Amsterdam (1976 - 1984), de Vrije Universiteit van Amsterdam (1984 - 1986) en Tilburg University (1986) en aan de rechtenfaculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam (1986 - 1998).

Ton van Haaftens onderzoeksbelangstelling gaat uit naar het systeem van de Nederlandse taal en het gebruik daarvan in alledaagse contexten en in institutionele contexten, in het bijzonder het recht en de politiek. Hij maakt daarbij gebruik van inzichten uit en werkt graag op de snijvlakken van voornamelijk de (sub)disciplines Taalbeheersing van het Nederlands, Argumentatietheorie, Klassieke Retorica, Nederlandse Taalkunde, Algemene Taalwetenschap en Rechtslinguïstiek. Over de resultaten van zijn onderzoek heeft hij gerapporteerd in boeken, artikelen en lezingen in nationaal en internationaal verband. Hij heeft daarnaast ruime ervaring in het geven van onderwijs op de genoemde vakgebieden aan voornamelijk studenten Geesteswetenschappen en Rechten op alle niveaus, van propedeutisch tot en met postacademisch onderwijs. Ook was hij redacteur van het tijdschrift *Spektator* en hoofdredacteur van *Tijdschrift voor Taalbeheersing*.

Naast zijn onderwijs- en onderzoekwerkzaamheden heeft Ton van Haaften tal van bestuurlijke en andere nevenactiviteiten in het hoger onderwijs verricht. Aan de Universiteit Leiden was hij o.a. vice-decaan en decaan van de Faculteit der Letteren, vice-rector magnificus en lid van het College van Bestuur, wetenschappelijk directeur van het Instituut voor Taalwetenschap (LUCL) en *dean* van de *Honours Academy*. Op nationaal niveau was hij o.a. lid van de Adviesraad van de NVAO, voorzitter van het bestuur van de Stichting DBNL en vice-voorzitter van de Raad van Toezicht van het Taalmuseum. Verder heeft hij ruime ervaring als voorzitter en lid van tal van nationale en internationale evaluatie- en andere commissies op het terrein van hoger onderwijs en van onderzoek.

Prof.dr. Ton van Haaften

De stijl van betogen

Universiteit
Leiden

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

De stijl van betogen

Rede gehouden door

Prof.dr. Ton van Haaften

ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar

Taalbeheersing van het Nederlands

aan de Universiteit Leiden

op maandag 22 november 2021

Universiteit
Leiden

Zeer gewaardeerde toehoorders,
hier in de zaal en online,

Naar verluidt werd in 46 v. Chr., tegen het einde van de toenmalige Romeinse burgeroorlog, Julius Caesar er tijdens een rustperiode in Campanië mee geconfronteerd dat zijn tot dan toe zeer trouwe legioenen weigerden hem te volgen naar Noord-Afrika voor een beslissende militaire campagne tegen de republikeinse legers. Caesar besloot toen om te proberen zijn legioenen door middel van een *betoog*, dat wil zeggen een tekst waarin een standpunt wordt verdedigd met behulp van argumenten, te overtuigen. Zijn betoog bleek zeer effectief: na het aanhoren ervan schijnen de legioenen hem te hebben gesmeekt om hen alsnog mee te nemen naar Afrika. Caesars betoog is gelukkig volledig overgeleverd, zodat ik het hier in extenso kan citeren:¹

(1) 'Quirites'

Ik zou me kunnen voorstellen dat u de doeltreffendheid van Caesars 'eenwoordbetoog' niet meteen doorgrondt. Laat mij er daarom in dit college iets over uitleggen. Om de kwaliteit en de effectiviteit ervan goed te kunnen begrijpen en te waarderen, moeten we iets weten van de context waarin het betoog werd gehouden.

Romeinse soldaten werden door hun bevelhebbers traditioneel aangesproken met 'Milites' dat zoiets als 'soldaten' betekent. Caesar had dat echter voor zijn legioenen veranderd in 'Commilitones': 'kameraden', 'strijdmakkers'. Caesar gaf daarmee te kennen dat hij zijn soldaten niet als instrumenten maar als zijn lotgenoten beschouwde. 'Commilitones' was dus een soort eretitel. In zijn eenwoordbetoog wijkt Caesar echter van het gebruik van deze eretitel af en spreekt hij zijn legioenen aan met 'Quirites' dat zoiets als 'burgers' betekent. 'Quirites' was in die tijd de archaïsche aanspreektitel die een Romeinse ma-

gistraat gebruikte om een vergadering van Romeinse burgers aan te spreken en op zichzelf dus een waardige en respectvolle manier om je tot een publiek te richten.

Tegen deze achtergrond zijn we in staat om Caesars eenwoordbetoog te reconstrueren en uiteen te leggen in een aantal verschillende argumentatieve zetten. Caesars betoog moet mijns inziens namelijk als volgt worden geïnterpreteerd:

(2) Jullie moeten mij wél naar Noord-Afrika volgen. Want als jullie me niet naar Noord-Afrika volgen, dan zijn jullie niet langer mijn strijdmakkers en zelfs niet mijn soldaten, maar burgers. Immers, alleen burgers hoeven niet loyaal te zijn aan een bevelhebber, maar soldaten, en zeker strijdmakkers, wel. En door jullie weigering mij naar Noord-Afrika te volgen, zijn jullie niet loyaal aan mij. Maar ik ken jullie en jullie willen helemaal geen burgers zijn.

In het betoogje onder (2) is geëxpliciteerd wat Caesar in zijn eenwoordbetoog impliciet heeft gelaten. Deze reconstructie bevat een expliciet appellerend standpunt: 'Jullie moeten mij wél naar Noord-Afrika volgen' en daarvoor worden meerdere expliciete argumenten gegeven die op een bepaalde manier samenhangen. Gegeven die expliciete kenmerken herkent u als taalgebruiker de tekst onder (2) uiteraard wel meteen als een betoog.

Caesar maakt dus op een strategische en effectieve manier gebruik van een heel indirecte en impliciete formulering waaruit hij zijn toehoorders zelf laat afleiden wat hij in deze context daarmee precies bedoelt. Indirectheid en implicietheid zijn wezenskenmerken van onze talige communicatie en Caesars betoog is er een fraai voorbeeld van.

Argumentatief taalgebruik

Een synoniem voor 'betogen' is 'argumenteren'. Argumentatief taalgebruik heeft een belangrijke functie in onze levens en in

onze samenleving. Vrijwel iedereen argumenteert bijna dagelijks zelf en wordt bijna dagelijks met het betoog van iemand anders geconfronteerd. De aard en het gewicht van die betogen kunnen zeer verschillend zijn, van een discussie in de huiselijke kring over de afwas tot het Urgenda-arrest over de Nederlandse klimaatdoelen, maar de basisprincipes van argumentatief taalgebruik zijn in alle typen betogen hetzelfde.

Naar argumentatief taalgebruik wordt al lang onderzoek verricht vanuit verschillende theoretische en praktische invalshoeken. Binnen de Klassieke Retorica bijvoorbeeld wordt bestudeerd hoe je met behulp van een argumentatieve monoloog effectief een publiek kunt overtuigen. De Filosofische Dialectiek is geïnteresseerd in de vraag hoe je met behulp van een kritische en coöperatieve argumentatieve dialoog tot zekere kennis kunt komen. De Logica probeert de wetmatigheden van het geldig redeneren te achterhalen. De Pragmalinguïstiek onderzoekt onder andere argumentatief taalgebruik om inzicht te krijgen in de relatie tussen de letterlijke betekenis van een taaluiting en de contextuele betekenis ervan in de dagelijkse praktijk van het taalgebruik. Het sociaal psychologische Persuasie-onderzoek richt zich vooral op de condities voor gedragsbeïnvloeding door middel van argumentatief taalgebruik. Al die theoretische en praktische benaderingen leveren interessante inzichten op over de eigenschappen van argumentatief taalgebruik en over de vraag hoe we als taalgebruikers die kunnen inzetten om bepaalde persoonlijke en maatschappelijke doelen te bereiken, maar mijn eigen voorkeur gaat om een aantal redenen uit naar de invalshoek die bekend staat als de Pragma-Dialectische argumentatietheorie.

De Pragma-Dialectische Argumentatietheorie

De Pragma-Dialectiek is ontworpen en verder ontwikkeld door de Amsterdamse argumentatietheoreticus Frans van Eemeren in nauwe samenwerking met een aantal andere argumentatiewetenschappers. Deze theorie ontleent haar naam aan het feit dat daarin oorspronkelijk normatieve inzichten over het

voeren van een kritische discussie uit de Filosofische Dialectiek zijn geïntegreerd met theoretische-empirische inzichten uit de Pragmalinguïstiek over hoe in de dagelijkse praktijk mensen hun taal gebruiken.² Maar de verdere ontwikkeling van deze theorie biedt inmiddels ook de mogelijkheid om inzichten uit de andere hierboven genoemde invalshoeken op een zinvolle en vruchtbare manier daarin te integreren. Daarmee biedt in mijn ogen deze theorie het beste kader voor een adequate beschrijving van en verklaring voor de eigenschappen van argumentatief taalgebruik en voor praktische toepassingen daarvan in het onderwijs en verschillende beroepspraktijken.

Een belangrijk theoretisch uitgangspunt van de Pragma-Dialectiek is dat een taalgebruiker die argumenteert, in het ongemarkeerde geval ‘strategisch manoeuvreert’. Dat wil zeggen dat in het ongemarkeerde geval de taalgebruiker ernaar streeft om in de eigen discussiebijdragen in elke argumentatieve zet een evenwicht te bewaren tussen het doel de discussie te winnen, m.a.w. effectief te zijn, en het doel zich te houden aan standaarden voor redelijkheid, m.a.w. redelijk te zijn.

De gedachte dat taalgebruikers er ook naar streven om zich bij het argumenteren in principe te houden aan standaarden voor redelijkheid, wekt nogal eens bij vakgenoten, studenten en leken weerstand. Zij gaan er als vanzelfsprekend van uit dat taalgebruikers als zij argumenteren in het ongemarkeerde geval alleen uit zijn op effectiviteit en dat voor hen het doel een meningsverschil tevens op een redelijke manier op te lossen, geen enkele rol of in ieder geval een heel erg ondergeschikte rol zou spelen. Waarom dit laatste theoretische uitgangspunt zo voor de hand zou liggen en descriptief en verklarend adequater zou zijn dan het uitgangspunt van de Pragma-Dialectiek, is mij eerlijk gezegd altijd een raadsel geweest. Alleen al bij oppervlakkige beschouwing van oordelen van taalgebruikers over bijvoorbeeld argumentatief taalgebruik in het parlement of op sociale media wordt duidelijk dat taalgebruikers over het algemeen juist grote waarde hechten aan standaarden voor redelijkheid.

Het theoretische uitgangspunt van de Pragma-Dialectiek betekent natuurlijk niet dat deze theorie ervan uitgaat dat in de dagelijkse praktijk van het argumenteren die balans tussen redelijkheid en effectiviteit ook altijd wordt bewaard, integendeel. Er kunnen allerlei redenen zijn waarom in een concrete discussie de weegschaal doorschiet naar effectiviteit waarbij een taalgebruiker de redelijkheid uit het oog verliest, of juist naar redelijkheid waarbij de taalgebruiker het blijkbaar belangrijker vindt om gelijk te hebben dan het te krijgen. Dat doorschieten naar één kant kan onbewust en onbedoeld gebeuren bijvoorbeeld in de vuur van de discussie maar natuurlijk ook bewust en bedoeld. Dat laatste is bijvoorbeeld regelmatig aan de orde bij zekere politici die willens en wetens bepaalde redelijkheidsnormen schenden in het politieke debat om een bepaald effect bij hun achterban te sorteren.³ Volgens de Pragma-Dialectiek moeten die gevallen van argumenteren echter worden beschouwd als gemarkeerd en kan die gemarkeerdheid juist het beste beschreven en verklaard worden in termen van strategisch manoeuvreren.

Met het concept 'argumentatieve zet' wordt in de Pragma-Dialectiek elke zet in een betoog bedoeld die relevant is om een verschil van mening op te lossen. Dit begrip is dus ruimer dan het begrip 'argument': elk argument is een argumentatieve zet, maar niet elke argumentatieve zet is een argument. Andere relevante argumentatieve zetten in een betoog zijn: a) het naar voren brengen van een standpunt, b) het formuleren van een of meer uitgangspunten voor de discussie en c) het afsluiten van de discussie met het vaststellen van wat de uitkomst ervan is. Niet alle argumentatieve zetten komen in elk betoog of in elke discussie expliciet voor; ze kunnen ook impliciet worden gelaten. Dat is bijvoorbeeld vaak het geval met de uitgangspunten die men voor de discussie hanteert.

Strategisch manoeuvreren komt in elke argumentatieve zet in drie verschillende aspecten tot uitdrukking. In de eerste plaats is elke argumentatieve zet het resultaat van een selectie uit een topisch potentieel, dat wil zeggen: een keuze uit het

reservoir van mogelijk argumentatieve zetten waarvan in een bepaalde discussie gebruik kan worden gemaakt. Daarnaast is elke argumentatieve zet het resultaat van een keuze uit de mogelijkheden die een taalgebruiker heeft om in diens betoog aan te sluiten bij het referentiekader van degenen die moeten worden overtuigd, van het beoogde publiek. En tot slot is de argumentatieve zet het resultaat van de keuze uit de alternatieve formuleringen die een taalgebruiker tot zijn beschikking heeft om die zet te presenteren.⁴ Deze drie aspecten van strategisch manoeuvreren zijn analytisch goed te onderscheiden, maar in de praktijk van het argumenteren manifesteren ze zich in elke argumentatieve zet tegelijkertijd.⁵

Het idee is dus dat een taalgebruiker die argumenteert een aantal keuzes moet maken. Ten eerste inhoudelijke keuzes: welk standpunt neem ik in, welke uitgangspunten hanteer ik voor mijn betoog, welke argumenten breng ik naar voren, wat is de inhoudelijke samenhang tussen die argumenten precies is en hoe sluit ik mijn betoog af? Verder moet worden bepaald hoe het beste kan worden aangesloten bij het referentiekader van het te overtuigen publiek. En tenslotte moet worden beslist hoe de verschillende onderdelen van het betoog, de verschillende argumentatieve zetten, het beste kunnen worden geformuleerd.

Spiegelbeeldig moet een kritische beoordelaar van het betoog van een ander bij de interpretatie, analyse en beoordeling ervan zien vast te stellen: wat zijn de inhoudelijke keuzes die de spreker of schrijver heeft gemaakt en degenen die; hoe probeert de spreker of schrijver aan te sluiten bij het beoogde publiek en deugt dat; en hoe heeft de spreker of schrijver de woorden gekozen, wat betekenen die precies en zijn die adequaat? Om een betoog van een ander goed te kunnen analyseren en beoordelen is het vaak wenselijk om van het geheel of een deel ervan een analytisch overzicht te maken waarin de verschillende argumentatieve zetten systematisch in kaart worden gebracht. Een belangrijk onderdeel daarvan is de 'argumentatiestructuur': de samenhang tussen standpunt en argumentatie en de

samenhang tussen de verschillende argumenten onderling. De explicitering van Caesars eenwoordbetoog onder (2) kunnen we ontleden in de volgende argumentatiestructuur :

(3) *Argumentatiestructuur van Caesars betoog:*

1 Jullie moeten mij wél naar Noord-Afrika volgen.

1.1' Als jullie me niet naar Noord-Afrika volgen, dan zijn jullie niet langer mijn strijdmakkers en zelfs niet mijn soldaten, maar burgers.

-- & --

1.1 Jullie willen geen burgers zijn, maar in ieder geval mijn soldaten, en het liefst mijn strijdmakkers.

1.1'.1' Alleen burgers hoeven niet loyaal te zijn aan een bevelhebber, maar soldaten en zeker strijdmakkers wel.

-- & --

1.1.1 Jullie zijn niet loyaal aan mij.

1.1.1.1 Jullie weigeren mij te volgen naar Noord-Afrika.

Deze reconstructie maakt duidelijk op welke manier Caesar invulling heeft gegeven aan de drie dimensies van een betoog. Wat betreft de keuze uit mogelijke argumentatieve zetten, heeft hij besloten om een appellerend standpunt in te nemen: een standpunt waarin het beoogde publiek wordt opgeroepen iets te doen of iets na te laten. En hij probeert zijn militie van dat standpunt te overtuigen door argumenten naar voren

te brengen die ingaan op de persoonlijke consequenties van hun weigerachtig gedrag en op de criteria die gesteld kunnen worden aan een goede strijdmakker of een goed soldaat. Hij doet daarmee een beroep op gedeelde uitgangspunten tussen hem en zijn legioenen over wat zij werkelijk willen en over de eisen die aan een goede kameraad of soldaat kunnen worden gesteld. Caesar had gegeven de situatie in principe ook voor andere argumentatieve zetten kunnen kiezen. Hij had ook een evaluatief-veroordelend standpunt kunnen innemen, bijvoorbeeld: 'Jullie gedrag is strafwaardig', met bijpassende argumenten voor die strafwaardigheid. Het is verder duidelijk dat Caesar inspeelt op de gevoelens van zijn legioenen die er trots op zijn dat zij soldaten en strijdmakkers van Caesar zijn en hij raakt hen diep door hen niet langer zo te beschouwen. De gekozen formulering sluit daarbij naadloos aan. Door zich tot hen te richten met een op zichzelf respectvolle aanspreekvorm, die hen echter kwalificeert op een manier die zij absoluut niet willen, maakt hij indirect duidelijk hoe hij over hen denkt. Door zijn standpunt en argumenten verder impliciet te laten, en zijn legioenen die zelf te laten afleiden uit wat hij wel heeft gezegd, brengt Caesar tevens een gevoel van gemeenschappelijkheid over, een gevoel van wederzijds begrip: Caesar en zijn legioenen kennen elkaar zo goed dat ze aan één woord genoeg hebben om elkaar te begrijpen.

De argumentatieve kwaliteit van Caesars betoog is – zo zou je kunnen zeggen – dat hij erin is geslaagd om zijn legioenen te raken, dus om effectief te zijn, zonder onredelijk te worden. Zijn betoog is een dus een zeer geslaagde strategische manoeuvre. Er is ongetwijfeld discussie mogelijk over zijn argumenten en men hoeft het er niet mee eens te zijn, maar onredelijk zijn zij volgens mij niet.⁶

Argumentatieve stijl

Een belangrijke kant van argumentatief taalgebruik is wat je de 'stijl van argumenteren' kunt noemen: de specifieke manier waarop er wordt betoogd. Veel beschouwingen van taalgebruik

kers over argumentatief taalgebruik gaan over dit onderwerp, vaak aangeduid met 'de toon'²⁷ van het debat. De intuïtieve gedachte is dat je op verschillende manieren kunt argumenteren en dat die manieren ertoe doen. Toch is er tot nu toe binnen de argumentatietheorie, en ook daarbuiten trouwens, maar weinig systematisch onderzoek gedaan naar argumentatiestijlen. Dat wordt ongetwijfeld mede veroorzaakt door het feit dat er tot nu toe weinig theoretisch is nagedacht over het concept 'argumentatieve stijl'.

Daar is relatief recent verandering in gekomen door de publicatie van Frans van Eemeren's artikel 'Argumentative Style: a complex notion'²⁸, dat in mijn ogen een zeer vruchtbaar uitgangspunt vormt voor de studie van argumentatieve stijlen. Van Eemeren's vertrekpunt is dat het bij argumentatieve stijl gaat om de manier waarop iemand strategisch manoeuvreert en dat verschillende argumentatieve stijlen dus kunnen en moeten worden getypeerd door de verschillende manieren waarop er invulling wordt gegeven aan de strategische manoeuvres. Dat betekent dat een bepaalde argumentatieve stijl wordt gekenmerkt door een bepaald type argumentatieve zinnen, door een bepaalde manier waarop de aanpassing aan het publiek plaatsvindt en door een bepaald type formuleringen, waarbij deze drie aspecten ook consistent op elkaar aansluiten. De Pragma-Dialectiek definieert een argumentatieve stijl dus als een bepaalde manier van strategisch manoeuvreren.

Aan de keuze van een bepaalde argumentatieve stijl liggen dan ook - zo is de gedachte - vrijwel altijd strategische overwegingen ten grondslag die leiden tot een bepaalde vormgeving van het argumentatieve taalgebruik die dan weer tot uiting komt in de keuze voor bepaalde strategische manoeuvres. De strategische overwegingen om een bepaalde stijl te hanteren kunnen door taalgebruikers heel bewust zijn gemaakt, zoals vaak bij politici het geval is, maar ze kunnen ook intuïtief zijn gemaakt.

In het geval van Caesar mogen we er wel van uitgaan dat hij bewust bepaalde strategische overwegingen heeft gehad die ten grondslag liggen aan de specifieke manier waarop hij zijn betoog heeft vormgegeven. We kunnen die mogelijke overwegingen alleen maar reconstrueren door kennis over het betoog zelf te combineren met kennis over de context. Op grond daarvan lijkt het aannemelijk dat een belangrijke overweging van hem is geweest dat hij het meningsverschil met zijn legioenen alleen zou kunnen oplossen als hij hen erin zou slagen hen op persoonlijke, ogenschijnlijke respectvolle en betrokken wijze ervan te overtuigen dat hun weigering in strijd is met hun eigen criteria voor wat een goede strijdmakker is. Zowel de keuze van zijn impliciete standpunt en zijn impliciete argumenten daarvoor en de wijze waarop hij zijn betoog afstemt op het referentiekader van zijn publiek als de formulering ervan door middel van één zeer goed gekozen woord, zijn in overeenstemming met deze strategische overwegingen. Caesars argumentatieve stijl kunnen we daarom typeren als een persoonlijke, respectvolle en betrokken stijl, die in alle aspecten van zijn strategische manoeuvres tot uitdrukking komt.

7

De talige dimensie van de stijl van betogen

Zoals hierboven is uiteengezet is kenmerkend voor een bepaalde argumentatieve stijl dat die betrekking heeft op alle drie de dimensies van strategisch manoeuvreren. Voor de karakterisering van een bepaalde argumentatieve stijl is de ene dimensie niet principieel belangrijker dan de andere en elke dimensie op zich kan het eerste aangrijpingspunt vormen voor de identificatie van een bepaalde argumentatieve stijl. Wel is het zo dat de talige dimensie heel vaak het vertrekpunt is om te bepalen wat de stijl van een betoog is, vooral omdat in de formulering van een betoog bepaalde stijlkenmerken het eerste opvallen en omdat in het geval van de formuleringskeuzes vaak het gemakkelijkst is te bedenken wat de mogelijke alternatieven zouden zijn geweest. Om die reden ga ik wat dieper in op de talige dimensie van argumentatieve stijl en op de relatie tussen de begrippen argumentatieve stijl en 'taalkundige stijl'.

Taalkundig stijlonderzoek is de studie naar de effecten van variatie in het gebruik van woorden en constructies in teksten van allerlei aard. Taalkundig-stilistisch onderzoek vindt al eeuwen plaats binnen allerlei benaderingen en op allerlei manieren, maar wat ook daarbij weer meestal ontbreekt, is een duidelijk theoretisch kader en een daarbij passende systematische analysemethode. Binnen de opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden zijn we daarom zo'n vijftien jaar geleden op initiatief van collega Arie Verhagen en met behulp van een subsidie van NWO gestart met het onderzoeksproject 'Stilistiek van het Nederlands' dat tot doel had om zo'n theoretische kader en bijpassende analysemethode te ontwikkelen. In dit project werd nauw samengewerkt tussen onderzoekers van de drie subdisciplines binnen de Neerlandistiek: de Nederlandse Taalkunde, de Nederlandse Letterkunde en de Taalbeheersing van het Nederlands. Het NWO-project heeft geresulteerd in twee mooie proefschriften⁹ en een belangwekkende monografie¹⁰. Inmiddels is een deel van de deelnemers aan dit project naar elders uitgewaaid, maar taalkundig-stijlonderzoek vormt in Leiden nog steeds een van de zwaartepunten in onderzoek en onderwijs van de afdeling Taalbeheersing van het Nederlands. Een van de drijfveren achter dit onderzoeksproject was dat de deelnemers eraan allen van mening waren (en zijn) dat de studie van stijl van teksten binnen de Neerlandistiek, in tegenstelling tot wat bijvoorbeeld het geval is in de internationale Anglistiek¹¹, volstrekt onvoldoende aandacht kreeg (en nog steeds wel krijgt).

Kerngedachte van de taalkundig-stilistische benadering van wat ik nu maar even gemakshalve de Leidse School noem is dat taalkundige stijl betrekking heeft op de keuze van 'betekenisvolle formuleringsvarianten' in teksten¹². Wat wordt daarmee bedoeld? Ik kan dat het eenvoudigst uitleggen aan de hand van een zeer clichématig voorbeeld, maar die werken vaak het beste voor een eerste begripsbepaling. Neem het zinnenpaar:

- (4a) Het glas is halfvol.
- (4b) Het glas is halfleeg.

Deze twee zinnen verwijzen naar dezelfde stand van zaken: een glas dat tot de helft gevuld is. In dit opzicht zijn de zinnen synoniem en formuleringsvarianten van elkaar: je kunt een van beide kiezen om naar de situatie te verwijzen. Maar toch betekenen ze niet precies hetzelfde en dat heeft te maken met het perspectief dat de taalgebruiker - bewust of onbewust, bedoeld of onbedoeld - meegeeft aan die verwijzing. Je kunt zeggen dat zin (4a) een positief perspectief meegeeft (we kunnen nog lekker wat drinken) en zin (4b) een negatief perspectief (we hebben niet zo veel meer te drinken). Overdrachtelijk heeft zin (4a) de betekenis gekregen van een optimistische kijk op de werkelijkheid en zin (4b) die van een pessimistische kijk op de werkelijkheid. Iets technischer geformuleerd: de gebruiker van zin (4a) conceptualiseert de situatie op een andere manier dan de gebruiker van zin (4b). De gebruiker van zin (4a) wil dat zijn hoorder of lezer op een andere manier tegen de situatie aankijkt, stuurt de hoorder of lezer in een andere denkrichting dan de gebruiker van zin (4b).

De kerngedachte is dus dat met taalvormen twee soorten inhouden, twee soorten betekenissen, verbonden zijn. De eerste soort betekenis heeft betrekking op de verwijzing naar een object, een gebeurtenis, een situatie, een stand van zaken etc., de 'verwijsbetekenis' van een taaluiting. De tweede soort betekenis heeft betrekking op het perspectief dat de taalgebruiker - bewust of onbewust, bedoeld of onbedoeld - meegeeft op het object, de gebeurtenis, de situatie, de stand van zaken etc., de 'perspectiefbetekenis' van een taaluiting. Stilistische varianten in taal kunnen dan worden gedefinieerd als formuleringsvarianten waarvan de verwijsbetekenis dezelfde is, maar de perspectiefbetekenis verschilt. De zinnen (5a) en (5b) zijn dus geen stilistische varianten:

- (5a) Het glas is vol.
- (5b) Het glas is leeg.

Zij hebben immers betrekking op heel verschillende situaties, en hun verwijfsbetekenis verschilt dus; zij zijn in geen enkel opzicht synoniem.

De aanname daarbij is dat vrijwel elke stand van zaken, vrijwel elke gebeurtenis, vrijwel elke situatie of vrijwel elk object vanuit verschillende perspectieven beschreven kan worden en dat een taalgebruiker in zijn formuleringskeuzes niet aan perspectivering kan ontkomen; in die zin bestaan er dus vrijwel geen stilistisch neutrale gevallen. Perspectivering is een wezenlijk kenmerk van de betekeniscomponent van ons taalsysteem en is terug te vinden op allerlei niveaus: woorden, woordgroepen, zinnen. Ter illustratie geef ik nog een paar voorbeelden die naar ik aanneem voor zichzelf spreken.

- (6a) Hypotheekrenteaftrek
- (6b) Villasubsidie
- (7a) De Universiteit Leiden
- (7b) De oudste universiteit van Nederland
- (7c) Yale aan de Rijn
- (7d) Het opleidingsinstituut van Minerva
- (8a) Hij is gezakt.
- (8b) Hij is bijna geslaagd.
- (9a) De directeur van de afdeling
- (9b) Het directieurtje van de afdeling
- (10a) Het appartement heeft vier kamers en geen lift.
- (10b) Het appartement heeft vier kamers maar geen lift.

In alle gevallen gaat het om betekenisverschillen: de formuleringsalternatieven reflecteren de verschillende perspectieven van de taalgebruiker. De taalkundige stilistiek definieert stijl dus als een bepaalde manier van conceptualisering of perspectivering met behulp van taal.

Een veel gebruikt adagium is “Taal doet ertoe.” en dat is zeker waar, maar in veel gevallen zouden we beter kunnen zeggen “Stijl doet ertoe.”, omdat men daarbij vaak het oog heeft op de perspectiefkeuze die met een bepaalde formuleringskeuze automatisch meekomt in kwesties waarover fundamentele debatten mogelijk zijn en die ook terecht worden gevoerd, zoals in:

- (11a) Slaven
- (11b) Tot slaaf gemaakt
- (12a) Dames en heren
- (12b) Beste reizigers

Als we door deze bril naar Caesars eenwoordbetoog kijken dan kun je vaststellen dat hij op heel doeltreffende wijze gebruik maakt van een bepaalde conceptualisering van, een bepaald perspectief op zijn legioenen. Hij had zijn legioenen ook op een andere manier kunnen conceptualiseren o.a. als:

- (13a) Lafaards
- (13b) Losers
- (13c) Criminelen

Steeds een ander perspectief op dezelfde legioenen. Waarschijnlijk was hij met die andere stilistische keuzes minder effectief geweest.

De onderzoek- en onderwijsgroep Taalbeheersing van het Nederlands heeft in de afgelopen jaren veel onderzoek gedaan naar de talige dimensie van argumentatie. Ook nationaal en internationaal wordt hier onderzoek naar gedaan. Dit blijkt onder andere uit de prachtige bundel ‘*The language of argumentation*’ die mijn collega’s Ronny Boogaart, Henrike Jansen en Maarten van Leeuwen vorig jaar hebben samengesteld ter gelegenheid van mijn emeritaat en waaraan tal van Nederlandse en buitenlandse collega’s hebben bijgedragen.¹³ Ik ben daar enorm door vereerd en zeer mee verguld.

De taalkundig-stilistische benadering is van toepassing op alle denkbare tekstsoorten, van een gedicht tot een wettekst, van een *spoken word performance* tot een troonrede en ook op verzamelingen van die typen teksten. In dit opzicht is de definitie van taalkundige stijl dus breder dan die van argumentatieve stijl, omdat die laatste alleen betrekking heeft op argumentatief taalgebruik. Aan de andere kant is de definitie van argumentatieve stijl weer breder dan de definitie van taalkundige stijl, omdat argumentatieve stijl wordt opgevat als een bepaalde combinatie van strategische manoeuvres, waarin dus niet alleen bepaalde formuleringskeuzes maar ook de keuzes voor bepaalde argumentatieve zinnen en bepaalde keuzes in de aanpassing aan het publiek kenmerkend zijn voor een bepaalde stijl.

De concepten ‘argumentatieve stijl’ en ‘taalkundige stijl’ zijn onafhankelijk van elkaar ontwikkeld binnen verschillende theoretische kaders. Maar de inzichten uit beide hoeken kunnen en moeten naar mijn oordeel worden geïntegreerd.¹⁴ Het concept argumentatieve stijl benadrukt terecht dat het bij de stijl van betogen om meer gaat dan alleen de talige dimensie en dat een betoogstijl juist ook wordt gekenmerkt doordat de drie dimensies ervan goed op elkaar zijn afgestemd. Aan de andere kant is het idee van perspectief dat centraal staat in de taalkundig-stilistische benadering ook heel goed toepasbaar op de twee andere dimensies van een strategische manoeuvre. Met andere woorden: de keuze van een perspectief dat verbonden is aan een bepaalde formuleringskeuze, moet sporen met de perspectief dat wordt gecreëerd door een bepaalde keuze uit het reservoir aan mogelijke argumentatieve zinnen en het perspectief dat een bepaalde keuze voor aanpassing aan het publiek met zich meebrengt. Ook bij argumentatieve stijl gaat het om een bepaalde conceptualisering van een object, een gebeurtenis, een situatie, een stand van zaken maar dan op het niveau van de strategische manoeuvre als geheel. Dus als Caesar voor de formulering van zijn eenwoordbetoog niet voor het woord ‘burgers’, maar voor ‘lafaards’, ‘losers’ of ‘criminelen’ had gekozen, dan was daarmee ook een andere keuze van ar-

gumentatieve zinnen en een andere afstemming op het publiek geïmpliceerd. En daarmee had hij dan ook voor een andere argumentatieve stijl gekozen, namelijk een confronterende stijl.

Argumentatieve stijl en patronen

Of eenwoordbetogen vaak voorkomen, weten we eigenlijk niet. Ik vermoed dat dit wel het geval is, maar dan vooral in de privé- en niet in de publieke sfeer en eerder mondeling dan schriftelijk. Een voorbeeld dat ik zelf uit de privésfeer ken, is het eenwoordbetoog dat mijn echtgenote vroeger soms gebruikte als ze mij en onze twee zonen, mannen dus, tot het doen of nalaten van iets probeerde te overtuigen met:

(14) Sukkels!

Het maakte op ons ongeveer eenzelfde verpletterende indruk als Caesars betoog op zijn legioenen.

Verreweg de meeste betogen die we zelf uitspreken of schrijven zijn langer dan één woord en dat geldt ook voor de meeste betogen die we aanhoren of lezen. Die langere betogen bevatten vanzelfsprekend ook meerdere argumentatieve zinnen, meerdere strategische manoeuvres. In dat geval manifesteert de specifieke stijl van een betoog zich in *het patroon* dat verschillende strategische manoeuvres met elkaar vormen: de verschillende strategische manoeuvres zijn dan vanuit hetzelfde perspectief gekozen, zijn goed op elkaar afgestemd en versterken elkaar. Ik zal dat illustreren aan de hand van een argumentatieve stijlanalyse van stukje uit een rechterlijk betoog.

Het rechterlijk betoog is zo’n beetje het tegenovergestelde van het eenwoordbetoog. Daar waar het eenwoordbetoog wordt gekenmerkt door de hoogst mogelijke graad van implicietheid wordt het rechterlijk betoog gekenmerkt door een zeer hoge graad van explicietheid. In het prototypische rechterlijke betoog worden het standpunt van de rechter(s), de feitelijke en procedu-

rele uitgangpunten waarop het betoog is gebaseerd, de argumenten zelf en de argumentatielijnen en de afsluiting van het betoog allemaal uitgespeld en uitgesponnen. De rechter is hiertoe ook gedwongen vanwege ‘het motiveringsvereiste’, dat kan worden beschouwd als een grondbeginsel van een behoorlijke rechtspleging. Het grondbeginsel houdt in dat elke rechterlijke beslissing zodanig moet worden gemotiveerd dat zij voldoende inzicht geeft in de aan die beslissing ten grondslag liggende gedachtegang om die beslissing zowel voor partijen als voor derden controleerbaar en aanvaardbaar te maken.¹⁵

Controleerbaarheid is natuurlijk iets anders dan begrijpelijkheid. Begrijpelijkheid is een noodzakelijke voorwaarde voor controleerbaarheid en aanvaardbaarheid. Nu wordt de begrijpelijkheid van rechterlijke beslissingen (en andere juridische teksten) nogal eens bemoeilijkt door de wijze waarop die zijn geformuleerd: de zinsbouw is vaak nogal complex en de woordkeuze niet zelden archaïsch en onalledaags. Rechterlijke beslissingen zouden dan ook heel goed begrijpelijker geformuleerd kunnen worden zonder dat er iets wordt afgedaan aan het juridische gehalte van het betoog. Er is in de afgelopen twintig jaar in dit opzicht wel het nodige verbeterd, maar ideaal is het nog niet. Hoe belangrijk deze kwestie ook is, zij raakt niet de kern van wat de argumentatieve stijl van het rechterlijk betoog inhoudt. Wat die stijl vooral kenmerkt wordt bepaald door drie met elkaar samenhangende argumentatieve strategieën die in de vormgeving van zo’n betoog zijn terug te vinden, namelijk:

- (15a) Het benadrukken van de rol van de rechter als spreekbuis van de wet of andere juridische regels bij de bepaling van het rechterlijk standpunt (de ‘spreekbuisstrategie’).

- (15b) Het benadrukken dat het rechterlijk standpunt uiteindelijk gebaseerd is op vastgestelde feiten (de ‘verfeitelijkingsstrategie’).

- (15c) Het benadrukken dat het standpunt van de rechter moet worden opgevat als een conclusie die dwingend valt af te leiden uit de toepassing van juridische regels op de vastgestelde feiten (de ‘afleidingsstrategie’).

Het gaat hier uitdrukkelijk om argumentatieve strategieën die bepalend zijn voor de argumentatieve stijl van het rechterlijk betoog als tekst, en niet om beslisstrategieën. We weten immers al lang dat dat laatste niet zou kloppen. In de eerste plaats is een rechter veel meer dan alleen de spreekbuis van de wet en andere juridische regels, en dat is maar goed ook. In de tweede plaats gaat het in het recht altijd om interpretaties van gebeurtenissen, situaties en standen van zaken en ook daarvan zijn natuurlijk vaak meerdere conceptualiseringen mogelijk. De strategieën onder (15) hebben dus betrekking op de legitimatie van het rechterlijk oordeel in een uitspraak en niet op de heuristiek van het rechterlijk oordeel, de zogenaamde rechtsvin-
ding.¹⁶ Daar waar er in de heuristiek van het rechterlijk oordeel vaak ruimte is voor een eigen perspectief van de rechter, voor verschillende interpretaties van de gebeurtenissen, situaties, of standen van zaken en voor twijfel of de juridische regels wel zo dwingend tot de conclusie leiden, worden die mogelijke alternatieve routes in een rechterlijke uitspraak meestal niet vermeld.¹⁷ De rechterlijke uitspraak als betoog straalt vooral zekerheid over de beslissing uit.

Dat de onder (15) genoemde argumentatieve strategieën de argumentatieve stijl van een rechterlijke uitspraak bepalen kan met bijna elk willekeurig rechterlijk betoog worden geïllustreerd. Ik gebruik hier het vonnis in de kort-gedingzaak van de turner Yuri van Gelder tegen NOC*NSF, een zaak die veel publiciteit heeft gekregen.¹⁸ De casus is als volgt. Op 7 augustus 2016 kwalificeerde Yuri van Gelder zich in Rio de Janeiro voor het eerst in

zijn turnloopbaan voor een Olympische finale. Om dit te vieren, ging hij 's avonds naar het Holland Heineken House. Tegen Van Gelder, die de volgende ochtend weer moest trainen met het turnteam, was gezegd geen alcohol te drinken, en Van Gelder had zijn coach via WhatsApp toegezegd rond middernacht terug te zijn. Na zijn bezoek aan het Heineken House, waar hij een aantal biertjes dronk, ging Van Gelder zijn kwalificatie elders in Rio verder vieren. Hij keerde daarvan in de vroege ochtend terug in het verblijf waar ook andere turners waren gehuisvest en die door Van Gelders thuiskomst werden gestoord. De volgende dag werd Van Gelder om 15.00 uur wakker, waardoor hij de geplande teamtraining had gemist. Van Gelder werd vanwege zijn gedragingen door NOC*NSF uit het Olympisch team gezet en meteen naar Nederland teruggestuurd; een ingrijpende maatregel die volgens NOC*NSF noodzakelijk was, omdat Van Gelder de normen en waarden die binnen de Olympische ploeg gelden “op grove wijze” had geschonden.¹⁹ Terug in Nederland stapte Van Gelder naar de rechter: in het kort geding, dat rechtstreeks werd uitgezonden op televisie, vocht hij de beslissing van NOC*NSF aan, om zo alsnog toegang tot de Olympische finale af te dwingen. Tevergeefs, Van Gelder verloor het kort geding.

Een advocaat van een partij die voor de civiele rechter staat, heeft tot taak de weergave van de omstandigheden of de gebeurtenissen waarover het juridische conflict gaat, binnen de grenzen van het recht, zo te kleuren dat wordt aangestuurd op een voor zijn cliënt zo gunstig mogelijke beslissing door de rechter. De advocaat van Van Gelder heeft dan ook geprobeerd om zijn strategische manoeuvres zo te kiezen dat de ernst van Van Gelders gedragingen wordt geminimaliseerd en hij als slachtoffer wordt afgeschilderd. De advocaat van NOC*NSF heeft de tegenovergestelde strategie toegepast en geprobeerd de ernst van Van Gelders gedrag te maximaliseren en hem als een overtreder en onbetrouwbare teamgenoot te typeren. Twee tegengestelde perspectieven op de gebeurtenissen dus, zoals in een rechtsgeding valt te verwachten.

De rechter moet hiertussen kiezen. Zoals gezegd stelt hij Van Gelder in het ongelijk. Het vonnis in deze zaak kan ik gezien de lengte ervan helaas niet in extenso citeren, maar ik geef u er een representatief stukje uit.

(16) “(...) De vraag resteert of NOC*NSF de maatregel van uitsluiting van deelname in de gegeven omstandigheden in redelijkheid heeft kunnen nemen. Voorop staat dat deze maatregel Van Gelder bijzonder zwaar treft. Na jarenlange voorbereiding is hem de mogelijkheid op een Olympische finale ontnomen terwijl dat waarschijnlijk zijn laatste kans daarop was. Voor Van Gelder is het missen daarvan ongetwijfeld een persoonlijk drama. (...) Met de terughoudendheid die bij de rechterlijke toetsing in een geval als dit moet worden betracht, kan echter niet worden gezegd dat NOC*NSF *in redelijkheid* niet tot deze maatregel heeft kunnen komen. Ten eerste was sprake van een niet nakoming van verplichtingen die NOC*NSF in de gegeven omstandigheden als ernstig kon opnemen. (...) Daarbij komt, ten tweede, dat aannemelijk is dat de gedragingen van Van Gelder en een acceptatie daarvan door NOC*NSF ondermijnend zouden zijn voor het moreel van de andere leden van het turnteam en voor het hele TeamNL. (...) Ten derde is duidelijk dat er door het gebeurde tussen Van Gelders coach en Van Gelder een complete vertrouwensbreuk is ontstaan. (...) Op grond van het voorgaande moeten de vorderingen worden afgewezen. (...)”

In dit fragment zien we in de keuze van argumentatieve zinnen en de keuze van de formuleringen de drie argumentatieve strategieën onder (15) terug. Hier en ook elders in dit vonnis benadrukt de rechter expliciet dat zijn beoordelingsruimte beperkt is en dat hij moet uitgaan – en dus de spreekbuis moet zijn – van wat Van Gelder en NOC*NSF in een formele en juridisch bindende overeenkomst hebben afgesproken, en van de wet. Dit blijkt uit zijn overweging: “*Met de terughoudendheid die bij de rechterlijke toetsing in een geval als dit moet worden betracht*”. In de daarmee samenhangende overweging stelt hij

oog te hebben voor de dramatische gevolgen voor Van Gelder van het besluit van NOC*NSF, maar ook dat hij juridisch niet anders kan dan het besluit van NOC*NSF in stand te laten: er “*kan echter niet worden gezegd dat NOC*NSF in redelijkheid niet tot deze maatregel heeft kunnen komen*”. Ook de formulering van deze overwegingen drukken het spreekbuisperspectief uit. In de eerste plaats natuurlijk door dit perspectief expliciet te noemen. Maar ook door het ruime gebruik van het hulpwerkwoord van modaliteit ‘moeten’. De rechter geeft hiermee te kennen dat hij verplicht is, niet anders kan dan zich zo op te stellen, los van wat hij persoonlijk van de zaak zou kunnen vinden.

De verfeitelijkingsstrategie komt tot uiting in de drie argumenten die de rechter geeft om zijn juridische substandpunt te ondersteunen. Hij brengt namelijk overwegingen naar voren die betrekking hebben op datgene wat naar zijn oordeel feitelijk kan worden vastgesteld of met zeer grote waarschijnlijkheid kan worden aangenomen:

*“Ten eerste was sprake van een niet nakoming van verplichtingen die NOC*NSF in de gegeven omstandigheden als ernstig kon opnemen. (...) Daarbij komt, ten tweede, dat aannemelijk is dat de gedragingen van Van Gelder en een acceptatie daarvan door NOC*NSF ondermijnend zouden zijn voor het moreel van de andere leden van het turnteam en voor het hele TeamNL. (...) Ten derde is duidelijk dat er door het gebeurde tussen Van Gelders coach en Van Gelder een complete vertrouwensbreuk is ontstaan.”*

Dat perspectief van feitelijkheid of zeer grote waarschijnlijkheid blijkt ook uit de gekozen formuleringen. Ook nu weer is er veelvuldig gebruik van modale uitdrukkingen die een hoge mate van zekerheid uitdrukken: “*was er sprake van*”, “*dat het aannemelijk is*” en “*is duidelijk dat*”. In elk van deze drie argumenten is er ook sprake van een evaluatie van de gedragingen van Van Gelder met behulp van een zogenaamde ‘taalintensiverder’, een versterkend woord: “*ernstig*”, “*onder-*

mijnend”, “*complete* (vertrouwensbreuk)”. De combinatie van de zekerheidsmodaliteiten en de taalinsiveerders in de gekozen formuleringen, creëert het perspectief dat het hier niet gaat om zo maar feiten, maar heel ernstige feiten.

De afleidingsstrategie blijkt uit de wijze waarop de rechter zijn argumentatieve zetten heeft geordend in dit vonnis. Zijn hoofdstandpunt, ‘De vorderingen moeten worden afgewezen’, wordt pas helemaal aan het einde van het vonnis gepresenteerd als de noodzakelijke uitkomst van een stapsgewijs en dwingend redeneerproces, waarbij steeds de relevante juridische regels zijn toegepast op de vastgestelde feiten. Daarbij kiest de rechter er ook voor om drie argumentatielijnen naar voren te brengen die volgens hem elk op zich de conclusie kunnen dragen. De rechter kiest dus voor een overvloedige argumentatieve weg door uit te dragen dat van Gelder niet op één punt ernstig tekort is geschoten, maar op drie. De toepassing van de afleidingsstrategie toont zich ook in de gekozen formuleringen, die expliciet maken dat het hier gaat om een noodzakelijk te trekken conclusie op basis van een veelheid aan premissen. In de eerste plaats blijkt dit uit het gebruik van het modale werkwoord ‘moeten’, in “*Op grond van het voorgaande moeten de vorderingen worden afgewezen*.” Daarnaast is er de uitdrukking “*Op grond van het voorgaande*” die aangeeft dat het als conclusie gepresenteerde standpunt logisch volgt uit de eerder genoemde overwegingen. En de opsommende rangtelwoorden “*Ten eerste*”, “*ten tweede*” en “*Ten derde*” geven niet alleen aan dat hier sprake is van drie argumentatielijnen, maar ook van de relatieve overvloedigheid aan evidentie voor en dus de onomstotelijkheid van de getrokken conclusie.

De keuze van het type argumenten en van het type formuleringen sluit goed aan bij wat institutioneel het beoogde publiek van een rechterlijk betoog is. Dat is altijd breed en gevarieerd: primair natuurlijk de twee betrokken partijen, maar verder ook mogelijke juridische beroepsinstanties, natuurlijke en rechtspersonen die een vergelijkbaar conflict hebben, andere rechterlijke instanties die over vergelijkbare zaken moe-

ten beslissen en, meer in het algemeen, de maatschappij. Die breedheid en gevarieerdheid van het beoogde publiek van een rechterlijke uitspraak maakt dat die eigenlijk niet zozeer gericht is en kan zijn op een concreet publiek van vlees en bloed maar veel meer op wat de argumentatietheoreticus en rechtsfilosoof Chaïm Perelman een universeel auditorium noemt: een abstract publiek dat bestaat uit alle mensen die geacht worden redelijk te zijn.²⁰ Met andere woorden: het rechterlijk betoog beoogt alle redelijke mensen te overtuigen.

Het rechterlijk betoog is een voorbeeld van een type tekst waarin de gebruikte argumentatieve stijl zich manifesteert in een patroon en wel op twee niveaus. In de eerste plaats sluiten de verschillende strategische manoeuvres in het betoog consistent en coherent op elkaar aan en versterken ze elkaar. In de tweede plaats sluiten binnen elke aparte strategische manoeuvre de drie dimensies ervan consistent op elkaar aan. Het rechterlijk betoog straalt door zijn argumentatieve stijlkenmerken, distantie, objectiviteit, en onontkoombaarheid van het rechterlijk oordeel uit. Het gaat hier dus om een afstandelijke, objectieve en dwingende argumentatieve stijl. Die stijl past bij de institutionele rol die de rechter in het Nederlandse rechtssysteem heeft. Het betreft in dit geval dus niet een individuele stijlkeuze door een rechter, maar een institutionele stijlkeuze. Hooguit kan een rechter hierop marginaal variëren door wat persoonlijke stijltoetsen aan te brengen in het eigen betoog.

De stijl van een rechterlijk betoog wordt overigens veel breder toegepast zowel binnen als buiten de juridische context. Daar spelen dan ongeveer dezelfde strategische overwegingen. Veel uitvoeringsinstanties, denk aan de Belastingdienst of het UWV, hanteren in hun beschikkingen, brieven en andere vormen van communicatie met burgers ook deze stijl. Maar ook buiten de strikt juridische context vinden we deze argumentatieve stijl terug, zoals bij sommige argumenterende bestuurders, politici, leidinggevendenden etc. die er een bestuursstijl op nahouden die aansluit bij deze argumentatieve stijl.

De relevantie van het onderzoek naar en onderwijs in de stijl van betogen

Het rechterlijk betoog is een voorbeeld van een type tekst waarvan de argumentatieve stijlkeuze in hoge mate institutioneel is bepaald. Hetzelfde geldt voor argumentatieve praktijken in andere institutionele contexten, zoals in het medische, het diplomatieke, het politieke, het bestuurlijke, het wetenschappelijke en het journalistieke domein. In al die gevallen bepalen doelen en conventies binnen die argumentatieve praktijken in hoge mate de argumentatieve stijlkenmerken van de betogen. Maar dit geldt niet alleen voor de publieke sfeer. Ook in de private sfeer zijn er verschillende contexten te onderscheiden die van invloed zijn op de keuze van een argumentatieve stijl. We worden daarom privaats en publiek met een groot repertoire aan argumentatieve stijlen geconfronteerd en we moeten zelf vaak ook in verschillende contexten verschillende argumentatieve stijlen toepassen.

Zowel het passief als actief beheersen van een repertoire aan verschillende argumentatieve stijlen is daarom van groot belang om goed te kunnen functioneren in het publieke en private samenleven. Het is een belangrijk onderdeel van onze taalbeheersing. Onderzoek naar argumentatieve stijl is daarom niet alleen wetenschappelijk interessant en van belang, maar ook maatschappelijk. Dat laatste geldt ook voor het onderricht in argumentatieve stijl zowel in het hoger als in het voortgezet onderwijs.

Het theoretische en empirische onderzoek naar argumentatieve stijl op de wijze die ik hier heb uiteengezet, staat echter nog in de kinderschoenen. Dit afscheidscollege moet daarom ook opgevat worden als een pleidooi om binnen de Neerlandistiek in onderzoek en onderwijs meer aandacht hieraan te besteden. Onder andere de volgende vragen zijn daarbij aan de orde: hoe kunnen de benaderingen van argumentatieve stijl en taalkundige stijl theoretisch en methodologisch worden geïntegreerd, welke typen argumentatiestijlen kunnen we on-

derscheiden, wat zijn de relaties tussen de kenmerken van de al dan niet institutionele contexten en de kenmerken van de argumentatieve stijlen die binnen die contexten worden gebruikt, wat zijn de effecten van de verschillende argumentatieve stijlen, en hoe kunnen we door middel van onderwijs aan taalgebruikers de beheersing van hun repertoire aan argumentatieve stijlen verbeteren? Ik hoop aan de beantwoording van deze en andere vragen in de toekomst nog een bijdrage te leveren.²¹

Terugblik

In september 1972 ben ik de universitaire wereld ingestapt en ik ben er niet meer weggegaan. In die kleine 50 jaar ben ik voor studie of werk verbonden geweest aan zes Nederlandse universiteiten: de Universiteit van Amsterdam, de Vrije Universiteit te Amsterdam, Tilburg University, de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Open Universiteit en, sinds november 1998, de Universiteit Leiden. Mijn werk bestond de afgelopen jaren uit doceren, onderzoek doen en besturen. Dat bestuurlijke werk is aan de Universiteit Leiden trouwens een beetje uit de hand gelopen. Van mijn ruim 21 jarig dienstverband heb ik alles bij elkaar en verspreid over de jaren ruim 14 jaar besteed aan het meer dan fulltime besturen. Ik kan me dan ook voorstellen dat veel collega's het object 'Ton van Haaften' vooral conceptualiseren als een universitair bestuurder. Toch is dan niet mijn eigen perspectief: ik voelde me en voel me primair neerlandicus en taalwetenschapper, docent en onderzoeker. Dat betekent overigens niet dat ik mijn bestuurstaken als corvee heb beschouwd, die met tegenzin heb uitgevoerd en er met dedain op neerkijk. Helemaal niet! De bestuurlijke inrichting van de universiteiten is terecht mede gebaseerd op het uitgangspunt van arbeiders-zelfbestuur. Dan moeten de universitaire werknemers, en zeker de hoogleraren, daarvoor ook verantwoordelijkheid nemen. Bovendien: als je geïnteresseerd bent in argumentatief taalgebruik, is bestuurswerk natuurlijk ook een vorm van participerend veldonderzoek.

Als student, docent, onderzoeker en bestuurder heb ik in de afgelopen kleine 50 jaar intellectueel en emotioneel veel geleerd van mijn docenten, medestudenten, eigen studenten en promovendi en collega's in het onderwijs, het onderzoek en het bestuurlijke werk. Het zijn er zo veel dat ik hen onmogelijk allemaal persoonlijk kan bedanken. Maar een paar van hen kan en wil ik niet ongenoemd laten.

Om te beginnen zijn dat, in volgorde van opkomst in mijn leven: Frans van Eemeren, Mieke Smits-Veldt, Ina Schermer-Vermeer; Geert Booij, René Foqué, Frits van Oostrom en Douwe Breimer. Niet alleen heb ik van hen op allerlei terreinen veel geleerd en waren zij in veel opzichten mijn voorbeelden, ook hebben zij een bijzondere rol gespeeld in mijn studie- of professionele loopbaan doordat ieder van hen mij op cruciale momenten kansen heeft geboden of een beslissende vorm van steun heeft verleend. Ik was, ben en blijf hen daar zeer dankbaar voor.

15

Daarnaast dank ik alle collega's met wie ik in de voorbije jaren heb samengewerkt binnen de onderzoek- en onderwijs-groep Taalbeheersing van het Nederlands, de Taalbeheersers dus, vaste staf, tijdelijke staf en student-assistenten. Ik heb genoten van de samenwerking met hen, van hun professionaliteit en van hun collegialiteit. Als wetenschap al een topsport is, zoals sommigen ons ten onrechte willen doen geloven, dan is het in ieder geval een teamsport en geen individuele sport. De Leidse taalbeheersers zijn geweldige teamspelers. Een speciaal woord van dank aan Henrike Jansen voor de belangrijke rol die zij al jaren speelt binnen de Taalbeheersingsgroep. Niet alleen is zij een voortreffelijk onderzoeker en docent en een dierbare collega met wie ik de afgelopen 21 jaar heel goed heb samengewerkt, ook heeft zij – als ik weer eens ergens anders aan het besturen was en noodgedwongen op wat meer afstand stond – de primaire verantwoordelijkheid op zich genomen voor het reilen en zeilen binnen de Taalbeheersingsgroep. En ook dat heeft zij uitstekend gedaan.

De grootste dank voor wie en wat ik ben geworden, ben ik verschuldigd aan Gertrud, Remmert, Arend en Lianne. Heb ik voor dit laatste evaluatieve standpunt ook een op hen toegesneden argument? Zeker! En dat argument is al een keer treffend en prachtig onder woorden gebracht door Emily Dickinson:

“That love is all, is all we know of love.”

Ik heb gezegd.

Noten

1. Ik ontleen dit voorbeeld aan Leeman (1993), van wie het idee afkomstig is dat het hier gaat om een complete rede. Leeman geeft in zijn artikel een klassiek-retorische analyse van Caesars eenwoordbetoog. Ik geef in de afscheidscollege, zoals hieronder zal blijken, een pragma-dialectische analyse ervan. De twee analyses komen gedeeltelijk overeen maar verschillen deels ook van elkaar. Die verschillen en overeenkomsten zijn voor dit college niet relevant.
2. Zie o.a. Van Eemeren (2018: 33-69).
3. Zie hierover o.a. Van Haaften (2017), (2019) en Van Haaften & Van Leeuwen (2020).
4. Het is ook mogelijk om een argumentatieve zet in een betoog op een andere manier te presenteren dan in taal, bijvoorbeeld in beeld. Zie hierover o.a. Tseronis (2017).
5. Zie Van Eemeren (2010, pp. 108-118).
6. Leeman (1993) is het daar overigens niet mee eens. Hij vindt dat Caesar te veel voor pathos heeft gekozen in plaats van logos en verwijt hem uiteindelijk ook onethisch gedrag.
7. Zie o.a. Schellens (2013).
8. Zie Van Eemeren (2019) en ook Van Eemeren (2021a), (2021b).
9. Zie Fagel-de Werd (2015) en Van Leeuwen (2015).
10. Zie Stukker & Verhagen (2019).
11. Zie o.a. Leech & Short (2007), dat ook een belangrijke inspiratiebron vormde voor het Leidse onderzoeksproject.
12. Deze gedacht is ontleend aan de Cognitieve Taalkunde en in het bijzonder aan het werk van R.W. Langacker, zie o.a. Langacker (1990).
13. Zie Boogaart, Jansen & Van Leeuwen (2021).
14. Zie hierover o.a. Van Haaften & Van Leeuwen (2021).
15. Dit grondbeginsel is herhaaldelijk geformuleerd in arresten van de Hoge Raad. Daarnaast is het terug te vinden in meerdere wettelijke bepalingen waaronder artikel 121 van de Grondwet.
16. Zie hierover o.a. Nieuwenhuis (1976).
17. Dit sluit ook aan bij het principe van ‘Het geheim van de Raadkamer’. In het overleg tussen rechters in meervoudige kamers kunnen de meningen van hen uiteenlopen. Maar als eenmaal na interne deliberatie tot een meerderheidsbesluit is gekomen, wordt er met één mond gesproken. In Nederland kennen we dus niet, zoals in sommige andere landen, de traditie van openbare ‘*dissenting opinions*’, ‘afwijkende opinies’ in of bij rechterlijke uitspraken.
18. In o.a. Van Haaften & Van Leeuwen (2021) wordt deze casus uitgebreider besproken.
19. Volgens een persbericht van NOC*NSF uit 2016.
20. Zie o.a. Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969).
21. Onderzoek naar argumentatieve stijlen kan overigens niet zonder kennis over instituties en contexten waarbinnen die stijlen wordt gehanteerd. Dat kan worden gegarandeerd doordat de stijlonderzoeker zelf de nodige kennis heeft of opdoet van die instituties of contexten, of - nog beter - door interdisciplinaire samenwerking.

Verwijzingen

- Boogaart, R., Jansen, H. and Leeuwen, M. van (eds.) 2021. *The Language of Argumentation*. Cham: Springer.
- Eemeren, F.H. van 2018. *Argumentation theory: A pragma-dialectical perspective*. Cham: Springer.
- Eemeren, F.H. van 2019. Argumentative style: a complex notion. *Argumentation* 33: 153-171.
- Eemeren, F.H. van 2021a. Examining Argumentative Style: A New Theoretical Perspective. *Journal of Argumentation in Context* 10: 8-25.
- Eemeren F.H. van 2021b. Characterizing Argumentative Style: The Case of KLM and the Destructured Squirrels. In *The Language of Argumentation*, eds. R. Boogaart, H. Jansen and M. van Leeuwen, 17-36. Cham: Springer.
- Fagel-de Werd, S. 2015. *De stijl van gewoon proza*. Proefschrift Universiteit Leiden. Ridderkerk: Ridderprint.
- Haafte, T. van 2017. Strategic maneuvering with presentational choices in Dutch parliamentary debate. In *Contextualizing Pragma-Dialectics*, eds. F.H. van Eemeren and P. Wu, 177-192. Amsterdam: John Benjamins.
- Haafte, T. van 2019. Argumentative strategies and stylistic devices. *Informal Logic* 39: 301-328.
- Haafte, T. van and Leeuwen, M. van 2020. Suggesting outsider status by behaving improperly: The linguistic realization of a populist rhetorical strategy in Dutch parliament. In *Vox populi: Populism as a rhetorical and democratic challenge*, eds. I. van der Geest, H. Jansen and B. van Klink, 108-129. Cheltenham [etc.]: Edward Elgar Publishing.
- Haafte, T. van and Leeuwen, M. van 2021. On the relation between argumentative style and linguistic style. *Journal of Argumentation in Context* 10: 97-120.
- Langacker R.W. 1990. *Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Leech, G. and Short, M. 2007. *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. Second edition. Harlow: Pearson Longman.
- Leeman, A.D. 1993. Argumenteren en overtuigingen: enige bedenkingen. In *Het redelijke debat. Argumentatie in juridische, politieke en maatschappelijke discussies*, red. H. Kloosterhuis en H.J. Plug, 27-38. Amsterdam: Waterland van Weezel.
- Leeuwen, M. van 2015. *Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken*. Proefschrift Universiteit Leiden. Utrecht: LOT.
- Nieuwenhuis, J.H. 1976. Legitimatie en heuristiek van het rechterlijk oordeel. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*: 494-515.
- Perelman, C. and Olbrechts-Tyteca, L. 1969. *The new Rhetoric. A treatise on argumentation* (Trans.). Notre Dame: University of Notre Dame Press. (original work published in 1958)
- Schellens, P.J. 2013. *De toon van het debat* (afscheidsrede). Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Stukker, N. en Verhagen, A. 2019. *Stijl, taal en tekst: stilistiek op taalkundige basis*. Leiden: Leiden University Press.
- Tseronis, A. 2017. Analysing multimodal argumentation within the pragma-dialectical framework. In *Contextualizing pragma-dialectics*, eds. F.H. van Eemeren and P. Wu, 335-359. Amsterdam: John Benjamins.

